

Dnyanplus Academy

विशेष आर्थिक क्षेत्रे (SEZ)

राज्यसेवा व UPSC

संपूर्ण One-Liner

- 1 विशेष आर्थिक क्षेत्र (Special Economic Zone – SEZ) म्हणजे देशाच्या सीमेत असलेला, परंतु व्यापार व आर्थिक व्यवहारांच्या दृष्टीने विशेष नियम व सवलती लागू असलेला निश्चित भौगोलिक क्षेत्रभाग होय.
- 2 भारतातील SEZ धोरणाचा मुख्य उद्देश निर्यात वाढवणे, परकीय गुंतवणूक आकर्षित करणे, रोजगारनिर्मिती आणि आर्थिक विकासाचा चालना देणे हा आहे.
- 3 भारतातील SEZ धोरणाला SEZ Policy, 2000 द्वारे औपचारिक स्वरूप मिळाले.
- 4 भारतातील SEZ साठी स्वतंत्र कायदेशीर चौकट निर्माण करण्यासाठी विशेष आर्थिक क्षेत्र अधिनियम, 2005 (SEZ Act, 2005) करण्यात आला.
- 5 SEZ Act, 2005 ची अंमलबजावणी 10 फेब्रुवारी 2006 पासून झाली.
- 6 SEZ मध्ये उद्योगांना कर, सीमाशुल्क, व्यापार प्रक्रिया आणि पायाभूत सुविधांशी संबंधित विविध सवलती उपलब्ध होऊ शकतात.
- 7 SEZ मध्ये उत्पादन किंवा सेवा करणाऱ्या युनिट्सचा एक महत्त्वाचा उद्देश निर्यात वाढवणे हा आहे.

- 8 SEZ मध्ये Domestic Tariff Area (DTA) म्हणजे SEZ च्या बाहेरील भारताचा सामान्य भाग.
- 9 SEZ मधील वस्तू DTA मध्ये आणताना लागू नियमांनुसार आयात-संबंधित शुल्क व इतर अटी लागू होऊ शकतात.
- 10 SEZ मध्ये Developer हा SEZ विकसित करणारी व्यक्ती किंवा संस्था असते.
- 11 SEZ मधील SEZ Unit म्हणजे SEZ मध्ये कार्यरत असलेले उत्पादन किंवा सेवा क्षेत्रातील मान्यताप्राप्त युनिट.
- 12 SEZ मध्ये Single Window Clearance पद्धतीद्वारे विविध मंजूरी प्रक्रिया सुलभ करण्याचा प्रयत्न केला जातो.
- 13 SEZ मध्ये केंद्रीय व राज्य सरकारच्या विविध परवानग्या संबंधित नियामक व्यवस्थेनुसार दिल्या जातात.
- 14 SEZ च्या विकासासाठी पायाभूत सुविधा, दळणवळण, वीज, पाणी आणि लॉजिस्टिक्स महत्वाचे घटक आहेत.
- 15 भारतातील SEZ मध्ये IT/ITES, इलेक्ट्रॉनिक्स, फार्मास्युटिकल्स, अभियांत्रिकी, वस्त्रोद्योग, रत्न व दागिने यांसारखे विविध क्षेत्र असू शकतात.
- 16 SEZ मुळे निर्याताभिमुख उत्पादनाला चालना देण्याचा प्रयत्न केला जातो.
- 17 SEZ मुळे परकीय गुंतवणुकीला चालना मिळू शकते आणि तंत्रज्ञान हस्तांतरण व रोजगारनिर्मिती होण्याची शक्यता असते.

- 18 SEZ धोरणाचा एक उद्देश जागतिक बाजारपेठेशी भारतीय उद्योगांची जोडणी मजबूत करणे हा आहे.
- 19 SEZ मध्ये विशिष्ट क्षेत्रासाठी स्वतंत्र नियम व प्रशासकीय व्यवस्था असू शकते.
- 20 भारतातील SEZ व्यवस्थेचे प्रशासकीय कामकाज वाणिज्य विभाग (Department of Commerce) यांच्या अखत्यारीत येते.
- 21 SEZ साठी Board of Approval (BoA) ही महत्त्वाची मान्यता देणारी संस्था आहे.
- 22 Board of Approval चे अध्यक्ष वाणिज्य विभागातील संबंधित वरिष्ठ अधिकारी असतात.
- 23 SEZ मधील युनिट्सच्या मंजूरीसाठी Approval Committee महत्त्वाची भूमिका बजावते.
- 24 SEZ Act, 2005 मध्ये SEZ च्या विकासासाठी केंद्र व राज्य सरकारांच्या भूमिकांशी संबंधित तरतुदी आहेत.
- 25 भारतातील SEZ साठी SEZ Rules, 2006 महत्त्वाचे आहेत.
- 26 SEZ Rules, 2006 मध्ये SEZ ची स्थापना, युनिट्सची मान्यता आणि विविध कार्यपद्धतीसंबंधी नियम आहेत.
- 27 SEZ मध्ये निर्यात उत्पन्न आणि आयात-निर्यात व्यवहारांचे स्वतंत्र लेखांकन महत्त्वाचे असते.

- 28 SEZ मधील उद्योगांना आंतरराष्ट्रीय दर्जाच्या पायाभूत सुविधा उपलब्ध करून देणे हा SEZ विकासाचा महत्त्वाचा भाग आहे.
- 29 SEZ चा विकास औद्योगिक क्लस्टर तयार करण्यास मदत करू शकतो.
- 30 SEZ आणि Export Processing Zone (EPZ) यांच्यात साम्य असले तरी SEZ ची व्याप्ती तुलनेने व्यापक आहे.
- 31 भारतातील पहिला EPZ कांडला येथे 1965 मध्ये स्थापन करण्यात आला.
- 32 कांडला विशेष आर्थिक क्षेत्र हे भारताच्या SEZ विकासाच्या इतिहासातील महत्त्वाचे उदाहरण आहे.
- 33 भारतातील SEZ विकासामागे निर्यात वाढ, रोजगार, गुंतवणूक आणि औद्योगिकीकरण ही प्रमुख उद्दिष्टे आहेत.
- 34 SEZ मुळे विकसित होणाऱ्या उद्योगांमुळे स्थानिक अर्थव्यवस्थेला चालना मिळू शकते.
- 35 SEZ चे एक महत्त्वाचे आव्हान म्हणजे जमीन अधिग्रहण व स्थानिक समुदायांशी संबंधित प्रश्न.
- 36 SEZ संदर्भातील इतर आव्हानांमध्ये करसवलतीचा राजकोषीय परिणाम, पायाभूत सुविधांचा खर्च आणि काही SEZ मधील कमी वापर यांचा समावेश होतो.
- 37 SEZ ची कार्यक्षमता मोठ्या प्रमाणावर निर्यात बाजारपेठ, पायाभूत सुविधा, धोरणात्मक स्थिरता आणि प्रशासनिक सुलभता यावर अवलंबून असते.

महाराष्ट्रातील विशेष आर्थिक क्षेत्रे

- 38 महाराष्ट्र हे भारतातील महत्त्वाचे औद्योगिक व सेवा क्षेत्रातील SEZ केंद्र आहे.
- 39 महाराष्ट्रात IT/ITES, अभियांत्रिकी, औषधनिर्माण, रत्न व दागिने, इलेक्ट्रॉनिक्स आणि इतर उद्योगांशी संबंधित SEZ विकसित झाले आहेत.
- 40 मुंबई महानगर प्रदेश, पुणे, नागपूर, नाशिक, औरंगाबाद परिसर आणि इतर औद्योगिक पट्ट्यांमध्ये SEZ संबंधित औद्योगिक विकास झाला आहे.
- 41 महाराष्ट्रातील SEZ मुळे निर्यात, औद्योगिक गुंतवणूक, सेवा क्षेत्र आणि रोजगारनिर्मितीला चालना मिळू शकते.
- 42 महाराष्ट्रातील SEZ चा अभ्यास करताना स्थान, उद्योगाचा प्रकार, निर्यात, गुंतवणूक, रोजगार आणि पायाभूत सुविधा हे घटक महत्त्वाचे आहेत.

परीक्षेसाठी महत्त्वाची तथ्ये

मुद्दा	माहिती
SEZ पूर्ण रूप	Special Economic Zone
मराठी अर्थ	विशेष आर्थिक क्षेत्र
भारताचे SEZ धोरण	2000
SEZ कायदा	SEZ Act, 2005
अंमलबजावणी	10 फेब्रुवारी 2006
नियम	SEZ Rules, 2006
प्रमुख प्रशासकीय विभाग	Department of Commerce
महत्त्वाची संस्था	Board of Approval
पहिला EPZ	कांडला, 1965
प्रमुख उद्देश	निर्यात, गुंतवणूक, रोजगार व आर्थिक विकास
महत्त्वाची संकल्पना	DTA — Domestic Tariff Area
SEZ मधील प्रमुख क्षेत्रे	IT/ITES, औषधनिर्माण, अभियांत्रिकी, इलेक्ट्रॉनिक्स, रत्न-दागिने